

רב פעלים מקבצאל, שריבה
וקבץ פועלים לתורה (ברכות ח"י)

גליון תורני

פעלים לתורה

יו"ל ע"י:

הוצאת דרך המלך

לפניות למערכת נא להתקשר

בירופ: הרב דובעריש כהן רפאפורט 02036672747

בארה"ב: הרב שרגא פייש הערצאג 8453250854

כל הזכויות שמורות למערכת

Copyright © 2014

כתובת המערכת:

PEOLIM LATORAH

58 Forburg Rd

LONDON N16 6HT

Email: Peolim@gmail.com

המערכת מתנצלת על חידו"ת שנשלחו ולא נדפסו
מחמת חוסר מקום וכו' ועוד חזון למועד

**מועד האחרון להעביר
חידושי תורה לקובץ הבא הוא
שבעה עשה בתמוז הבעל"ט**

עימוד ע"י:

צורת תורה

845.510.2203

תוכן הקונטרס

הג"ר יצחק מאיר כהן רפאפורט זצ"ל.....ה
בדין ליקוט עצמות

הרב שלום צבי ענגלענדער.....יז
בדין מי שאכל מזונות ושתה יין, ובירך על המחיה ושכח לכלול בתוכו עה"ג

הרב יעקב נחמיה פדווא.....לב
בענין עשיית מלאכה ורמיזה בשעת ברהמ"ז שאר ברכות וקר"ש

הרב שמואל ישעי' ווייסמאן.....לח
בענין סידור לחם הפנים בשבת שלפני עצרת מתבואה חדשה

הרב אברהם יהושע רעטעק.....מד
בדיני כוס של ברכה

הרב יחיאל מיכל הכהן טרעגער.....סו
דין מלאכת מחתך באוכלין כדי לאכול לאלתר

הרב פלטיאל הכהן שווארץ.....פ
בענין תיקון הנעשה בבית החולים האמערטא"ן להתיר כניסת כהנים לתוכו

הרב מאיר שפיגעל.....צד
בענין הדחת ענבים תחת המים בשבת

הרב נתן דוד וויינבערג.....צח
בדין היוצא בשבת לרה"ר ושכח חפץ בכיסו מה יעשה

הרב נפתלי שלעזינגער.....קד
בדין עיקר וטפל

מדור מכתבים למערכת.....קח

הג"ר יצחק מאיר כהן רפאפורט זצ"ל

אב"ד פראג יע"א

בדין ליקוט עצמות*

בדבר הארונות של אנשי החיל שקברום במקום המלחמה ביוראפ והביאום אחרי זה לכאן אם יש בהם דין ליקוט עצמות לקריעה ולהתאבל עד הערב^ג.

א. הגאון ר' יצחק מאיר כהן זצ"ל - למשפחת רפאפורט המפארה, מיוחסי הכהונה ושלשלת רבנים מדור דור - נולד בשנת תר"ס לאביו הרה"ג ר' יוסף חיים זצ"ל ראב"ד בעיר ראווא, שהי' נכד הגאון המפורסם בדורו בעל דרך המלך זצ"ל, והגרי"מ עוד הספיק להכירו, בימי חורפו למד אצל אביו, ופקע שמי' בשם 'הראווער עילוי', קבל הורמנא דרבנן מהגאון הגדול מהר"ש ענגיל זצ"ל אב"ד ראדומישלא, שהפליא בקיאותו וחריפותו. כשהגיע לפרק האיש מקדש נשא את בת הרבני החסיד ה' אברהם עביר ווייס ז"ל מעיר' טעטש. שם קבע מקום מגירתו, וישב שם על המדון ביחד עם הדומ"ץ הרה"ג ר' מאיר ווייס זצ"ל. אחר זמן זמנים נתקבל לראב"ד בעיר פראג יצ"ו. בימי נעוריו כבר נשא ונתן עם גדולי הדור, ובשנת תרפ"ט כבר מצינו תשובתו בין גדולי הדור בספר תקנת רבים - על עניני היתר עיסקא. אחרי שנות הזעם במלחמת העולם השני', היתה עיר פראג מקום מושב ודרך מעבר להרבה מאחב"י, אזי הקים מחדש את השחיטה וכשרות, וניהל דיני תורה בדיני ממונות שעלו אז על הפרק, וכן נהג בעוז ותעצומות בכל הענינים, וכן פעל רבות למען בנות ישראל להתירם מחבלי העיגון. אח"כ עלה לארה"ב שם הי' נמנה בין גדולי הרבנים. נלב"ע י"ט טבת תשמ"ב והשאיר אחריו ברכה חידושים ותשובות על כל מקצועות אשר רובם הנם עוד בכתובים. וכן התשובה הזאת אשר לפנינו רואה עתה אור לראשונה, ע"י הרה"ג ר' יואל סעמיועלס הי"ו מירושלים, שהעטיר את התשובה בהגהותיו והערותיו הנפלאות, תשוח"ח לו.

ב. שאלה זו מובאת ג"כ באגרות משה יו"ד ח"א סי' רס, והיא לקוחה מהירחון המאור שי"ל חודש סיון תש"י, ולפי הנראה היתה שאלה זו נוגעת אז למעשה, והובאה לפני פוסקי הדור לדון עליה.

ג. שו"ע יו"ד סי' ת"ג ס"א המלקט עצמות אביו או של שאר קרובים שמתאבלים עליהם, מתאבל עליהם כל היום כולו בכל הדברים הנוהגים באבל בכפיית המטה ועטיפת הראש ונעילת הסנדל ותשמיש המטה ורחיצה וסיכה. ס"ב, כל שקורע עליו בשעת מיתתו קורע עליו בשעת ליקוט עצמות, וכל שאינו מתאחה בשעת מיתתו, אינו מתאחה בשעת ליקוט עצמות.

(א) הנה הספק מתחיל מפאת שהמתים שם נתונים בקברם בארונות והוי ליה דין מעביר ארון ממקום למקום, דמבואר בירושלמי^ד (פסחים פ"ח ה"ח, ומו"ק פ"א ה"ה, וסנהדרין פ"ו ה"ט) דאין בו משום ליקוט עצמות, דאם לא כן רק היו קבורים בקרקע בלי ארונות אין להסתפק^ה, דהא פשיטא דאף העצמות מחויבים לקברם, כמבואר בחתם סופר סי' שנ"ג דחייב קבורת עצמות מדאורייתא מהאי קרא כי קבור תקברנו, וא"כ כ"ז שלא ניתן לקבורה מחויבים [לשיטת רש"י (ד"ה אפילו)^י ופירוש ב' בתוס' (ד"ה ולערב)^י מו"ק ח' ע"א] להתאבל.

ד. תני המעביר ארון ממקום למקום אין בו משום ליקוט עצמות, א"ר אחא הדא דתימר בארון שיש אבל בארון עץ יש בו משום ליקוט עצמות, א"ר יוסי אפילו בארון של עץ אין בו משום ליקוט עצמות.

ה. נראה כונתו לדון על דיני אבילות עד הקבורה, ומסתבר ליה דאי אפשר לחייבו באבילות אלא כשיש עליהן מצות קבורה.

ובתשובת הגרמ"פ הנ"ל הרחיב הביאור בנידון זה, כיון דבעובדא דדנו עליה לא ידעו הקרובים בשעת ליקוט עצמות ביוראפ, ונמצא דמחמת שעת ליקוט אין לחייבם עוד בדיני אבילות, ולכן כל הנידון של התשובה היתה רק לענין דיני אבילות עד שעת קבורה.

ו. בגמ' מו"ק ח' ע"א הביאו ברייתא דמסכת שמחות (פי"ב) המלקט עצמות אביו ואמו הרי זה מתאבל עליהם כל היום ולערב אין מתאבל עליהן, ואמר רב חסדא אפילו צוררין לו בסדינו, ופירש"י (ד"ה אפילו צוררין בסדינו) שאינו מלקטן ואינו רואה אותן הרי זה מתאבל כל זמן שלא נקברו, ע"כ. ומבואר ברש"י דכל זמן שלא נקברו איכא חיוב אבילות.

ז. בתוס' שם (ד"ה ולערב) כתב שני פירושים במימרא דרב חסדא, פי' א' דאפילו צוררין לו בסדינו אינו מתאבל לערב, פי' ב' דאפילו צוררין לו בסדינו כמה ימים צריך להתאבל כל זמן שרואה אותן, עי"ש. ולפירוש ראשון ליכא חיוב להתאבל יותר מיום א' אפילו כשעדיין לא נקברו, משא"כ לפי פי' שני נאמנם יש קצת הבדל בין רש"י לבין פי' ב' בתוס', דלרש"י אפילו כשאינו רואה אותן, ולתוס' דוקא ברואה אותן, מ"מ נראה שרבינו לא נחית עתה לחלק בהכי, כי בעיקר הנידון דעתם שוה, דכל זמן שלא נקברו נוהג דיני אבילות. ויש לעיין קצת אי כונת רבינו לחשוש לשיטת רש"י ופי' ב' בתוס' להלכה, כיון דבשו"ע (סי' ת"ג ס"א) פסקו להלכה כפי' א' בתוס', ואפילו צוררין לו בסדינו אינו נוהג דיני אבילות אלא עד הערב, וצ"ע.

ובתשובת הגרמ"פ הנ"ל לאחר שהביא פלוגתא דרש"י ופי' א' בתוס', הוסיף דמדברי תשובת החת"ס יו"ד סי' שנ"ג מבואר דחשש להלכה לדעת רש"י ופי' ב' בתוס', ואולי גם זקנינו בהעתיקו דברי החת"ס נתכוין לציין בדבריו את אשר מדויק שם מתוך תשובתו דחשש להלכה לדעת רש"י ופי' ב' בתוס', וצ"ת.

אך אם היו נתונים בארונות גם בקבריהם ובלי ליקוט עצמות רק עם ארונותיהם פינהו להעביר, הנה מבואר במראה פנים בסנהדרין שם דאין בו דין ליקוט עצמות^ח, דבכרייתא דשמחות (פ"ב) וכן בירושלמי שם מבואר דליקוט עצמות כמשמעו דוקא הדין להתאבל, משא"כ אם לא ראו עצמות, והפוסקים^ט הכריעו דמלקט עצמות דוקא אמרו, אבל בארונות הוי כמו פינהו המת ממקום למקום דאין מצווין להתאבל עוד הפעם כמבואר בסי' שע"ה ס"ג'. ואין חילוק אם פינהו תיכף או לאחר איזה שנים, רק ליקוט עצמות היא רק אחר העיכול כמו שהיה בימיהם לפי הירושלמיא הנ"ל שמתחילה קברו במהמורות חפירות עמוקות בקרקע על דעת כן שיתעכל וינצל מהדין ואח"כ לקטו עצמות להביאו לקברות אבותיו או לארץ ישראל^י, אבל אם רק מפנין ממקום למקום קודם העיכול או בארון אין בו משום ליקוט עצמות.

ח. ואע"פ דבירושלמי שם נחלקו ר' אחא ור' יוסי, אם דוקא בארונות של שיש אין בו משום ליקוט עצמות או אפילו בארונות של עץ, ולדעת ר' אחא בארונות של עץ יש בו משום ליקוט עצמות, מ"מ מכריע במראה פנים שם להלכה דלא מבעיא אם היה מונח בארון של עץ אין בו משום ליקוט עצמות, אלא גם המעביר מת ממקום למקום ג"כ אין בו משום ליקוט עצמות, דכן מדויק לשון הברייתא המובאת שם בירושלמי בהלכה זו, דתני איזה ליקוט עצמות המלקט עצם עצם משיתעכל הבשר, וכן הוא ג"כ לשון הברייתא במסכת שמחות (פ"ב), ומבואר דכל שלא נתעכל הבשר אע"פ שמעביר המת ממקום למקום בלא ארון, אין בו משום ליקוט עצמות, ונקט רבינו בדעת המראה פנים דכל שלא ראו עצמות אין בו משום ליקוט עצמות.

ט. לכאורה כונתו למש"כ במראה פנים שם דממה שהשמיטו הפוסקים דין זה המובא בירושלמי והחילוק בין ארון של שיש לבין ארון של עץ, משמע דנקטו כסתמא דברייתא דבכל אופן כל שלא נתעכל הבשר, ולא ראו עצמות, אין בו משום ליקוט עצמות.

י. אם מפנין את המת מקבר לקבר אם קברוהו בקבר ראשון על דעת להיות קבור שם עולמית אלא שאח"כ נמלכו לפנותו משם אין מונין לו אלא משיקבר בקבר ראשון, אפילו פינהו תוך ז', ע"כ. ובפשטות לשון המחבר מורה דליכא כלל דיני אבילות לאחר שקברוהו פעם אחת, וע"כ היינו משום דאיירי בפינהו קודם שנתעכל הבשר. ובמראה פנים שם לא הביא הוכחה זו, אבל רבינו מביא מעצמו סיעתא לדברי המראה פנים להלכה.

יא. סנהדרין פ"ו הלכה י', תני בראשונה היו קוברין אותן במהמורות [ע"י לשון הירושלמי מ"ק פ"א ה"ה ודו"ק] פירוש בשוחות עמוקות, נתעכל הבשר היו מלקטים את העצמות וקוברין אותן ברזים דהיינו בארונות העשויים מארזים, אותו היום היה מתאבל ולמחר היה שמח לומר שנינוחו אבותיו מן הדין. [שניצלו מן הדין שלאחר עיכול הבשר פטור מחיבוט הקבר].

יב. דבלא"ה ליכא היתר לפנותו כמבואר בסי' שס"ג ס"א.

(ב) אך עומד לנגדינו דברי האדון הגדול אדוננו הש"ך סי' ת"ג סק"ב י"ג דלאו דוקא עצמות רק אפילו שלא כלה הבשר חייב להתאבל, ומביא ראיה מסי' שע"ה ס"ז אם נמצא המת שנטבע או שנהרג ע"י גוי או ע"י חיה רעה אחר שנתיימשו מלקברו צריכים לחזור ולהתאבל יד, ולפי דעת הש"ך שם ט' לאו דוקא בנו רק כל הקרובים ממש כדין ליקוט עצמות, הרי דלאו דוקא עצמות. ובאמת צריך עיון גדול מאי שנא מפינהו המת ממקום למקום ט', ואיזה שיעור תתנו מתי יחויב להתאבל מפני ליקוט עצמות.

ואפשר דמה שאמרו בסי' שע"ה ס"ז דלא גרע מליקוט עצמות, יש לומר כיון שלא ניתן בשום פעם לקבורה כתב רבינו מאיר דבניו מתאבלין, ואפשר אף קרוביו ג"כ כדעת הש"ך, דמאיזה טעם נחלק, אבל אם כבר היה קבור כדין ועתה מפנין ממקום למקום קודם העיכול אמאי יחזרו להתאבל י". וראיה אחריתי אין מביא הש"ך לדינו.

יג. אהא דפסק בשו"ע שם ס"ז ליקוט עצמות אינו אלא משיכלה הבשר, כלה הבשר אין הצורה ניכרת בעצמות לפיכך יכול ללקט בידו עצמות אביו ואמו. כתב הש"ך (סק"ב) דמה שאמרו דליקוט עצמות אינו אלא משיכלה הבשר היינו לענין זה שילקטם הוא בעצמו, אבל אה"נ דאף כשלא כלה הבשר חייב להתאבל כל היום כמבואר סי' שע"ה ס"ז.

יד. דהכי פסקינן שם, מי שטבע במים שיש להם סוף או שיצא קול שהרגוהו לסטים או שגררתו חיה, מאימתי מונים משנתיימשו לבקש, ואם נמצא אחר שנתיימשו ממנו אין הקרובים צריכים לחזור ולהתאבל אלא הבנים אם הם שם בשעה שנמצא מתאבלים אותו היום דלא גרע מליקוט עצמות אביו, עי"ש. ומשמע דאפילו כשמצאוהו מת שלם נמי חייב להתאבל וע"כ דליקוט עצמות לאו דוקא לאחר שנתעכל הבשר.

טו. הש"ך סק"ח על דברי השו"ע, במש"כ דאין הקרובים צריכים להתאבל, כתב הש"ך כן כתב הטור, ותמיה לי דהא כיון דלא גרע מליקוט עצמות אם כן גם הקרובים צריכים להתאבל כמבואר בסימן ת"ג ס"א וס"ה, ונראה דמשמע ליה הכי מדכתב הרא"ש בשם מהר"ם דאם קברוהו במקום בנו וידע בנו את קבורתו לא גרע מיום ליקוט עצמות וכו', משמע ליה מהאי לישנא דוקא בנו, אבל הדבר ברור משום דמהר"ם קאי שם אעובדא דר' אליקים שנהרג אחד בדרך וחפשו בנו ואח"כ נמצא ולא הוזכר שם, רק בנו עלה קאי, אבל אה"נ דה"ה שאר קרובים עי"ש.

טז. הנ"ל כמבואר שו"ע שע"ה ס"ג.

יז. וא"כ ליכא הוכחה לדברי הש"ך דאף ללא עיכול הבשר איכא דין ליקוט עצמות.

ואולי יש לומר י"ח דבסעיף ג' יט מיירי לענין אבילות שבעה ושלשים, וממקומו מוכרע בירושלמי פ"ג דמו"ק ה"ה כ', דכל השקלא וטריא התם אימתי מונין שבעה ושלשים כשמפנין אותו אח"כ מקבר לקבר מסתימת גולל הראשון או השני, ואמרינן התם דאם עברו שבעה ואח"כ פינהו כבר עבר האבל ושוב אין חוזרין להתאבל בשבעה ושלשים, אבל יש לומר דיום א' כדין ליקוט עצמות שפינו מתאבלין בכל אופן, ולא מיירי השו"ע כאן מזה, וצדקו דברי הש"ך. ומעתה לדעת הש"ך כל פינוי מחויבים להתאבל יום א', א"כ כל העברת המת ממקום למקום שייך בו דין ליקוט עצמות.

ג) **אלא** שנידון זה אם מעבירין את הארון ממקום למקום אם שייך דין זה דליקוט יש עוד להסתפק כ"א, דהנה בגמ' סנהדרין (מ"ז) מ"ו ע"א דרשין מיתורין דתקברנו דצריכין קבורה דוקא בקרקע כ"ב, ומבעיא בגמ' טעם הקבורה אם משום בזיוני או משום כפרה כ"ג, ותמהו כל הראשונים כ"ד האם דרשין טעמא דקרא.

יח. דלעולם הדין עם הש"ך דאף בלא נתעכל הבשר איכא דין ליקוט עצמות.
יט. סי' שע"ה ס"ג הנ"ל, דמבואר דליכא דיני אבילות כשמפנין המת ממקום למקום, כנ"ל.
כ. דמשם נלמד דינא דשו"ע ס"ג.

כא. דגם אי נימא דדיני אבילות נוהג אף כשמפנין מת ממקום למקום, ולא דוקא אחרי עיכול הבשר, מ"מ הכא דהמתים היו קבורין בארונות, יש לדון אי איכא ככה"ג דין ליקוט עצמות, ועיין לעיל (ציון ד') שהעתיקנו דברי הירושלמי דנחלקו ר' אחא ור' יוסי בדין זה, ולרב אחא בארון של עץ יש בו משום ליקוט עצמות, ולרב יוסי גם בארון של עץ אין בו משום ליקוט עצמות, ועכשיו דן רבינו מהו שיטת הבבלי בנידון זה.

כב. בגמ' שם, איכא דאמרי אמר רבי יוחנן משום רשב"י רמז לקבורה מן התורה מנין, ת"ל (דברים כ"א) כי קבר תקברנו, מכאן רמז לקבורה מן התורה, [פירש"י שאדם חייב לקבור את מתו] א"ל שבור מלכא לרב חמא קבורה מה"ת מנין אישתיק ולא א"ל ולא מידי, אמר רב אחא בר יעקב אימסר עלמא בידא דטפשא דאיבעי ליה למימר כי קבור, דליעבד ליה ארון, [פירש"י אבל קבורת הארץ לא משתמע ליה מיניה ולהכי לא אמר ליה מהאי, ופרכין לימא ליה מרבויה ד]תקברנו, [ומשני] לא משמע ליה [לשבור מלכא למהוי דרשה מרבויה] ע"כ. הנה נתבאר בגמ' דלדין דרשין מרבויה דתקברנו דאיכא מצות קבורה בארץ.

כג. בגמ' שם, איבעיא להו קבורה משום בזיונא הוא או משום כפרה הוא, [פירש"י משום בזיונא הוא, שלא יתבזה לעין כל שיראוהו מת ונרקב ונבקע. או, כי היכי דתהוי ליה כפרה בהטמנה זו שמורידים ומשפילין אותו בתחתיות] למאי נפקא מינה, דאמר לא בעינא דליקבורה להווא

ופירש הר"ן בחידושו כי דעל עצם דין קבורה אין לשאול טעמא דוקא וגם אם אינו רוצה אין שומעין לו, אלא דעל עיקר חיוב קבורה להצניעו בארון סגי, אבל האיבעיא הוא על קבורה בעפר דאין על זה רק רמז בתורה, וע"ז איבעיא בגמ'.

גברא, אי אמרת משום בזיונא הוא לאו כל כמיניה [דבזיון הוא לקרובין] ואי אמרת משום כפרה הוא הא אמר לא בעינא כפרה.

כד. בראשונים לא מצינו מי שתמה על הדבר הזה, אולם בהרבה אחרונים נמצא תמיהה זו, [ע"י מהרצ"ח עהש"ס שכתב כעין קושיא זו בשם הר"ן ושו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תש"פ, אבל בחי' הר"ן לפנינו אינו נמצא, אלא שלפי דבריו נתיישב נמי קושיא זו, כמו שיתבאר בציון כ"ד. ועי"ע להלן (ציון מט) מה שהעתיקנו מדברי הרדב"ז] ועי' לח"מ פ"ב מאבל ה"א שכתב דספק הש"ס הוא רק אי ס"ל דמצות קבורה אינה מן התורה, דאילו הוי מצוה מן התורה לאו כל כמיניה לומר שלא יקברוהו, ועי"ע אחיעזר ח"ג סי' ע"ד או"ד. ופי' הרי"פ לרס"ג ח"א עשה י"ט (קמ"ה ב) שדנו ליישב קושיא זו.

כה. בחידושי הר"ן לפנינו, לא כתב ביאור זה כדי ליישב הקושיא היכי דרשינן טעמא דקרא, אלא דלפי מה שביאר בשו"ט דהש"ס שם מתיישב קושיא זו. והא לך דברי הר"ן שם (ד"ה רמז) רמז לקבורה מן התורה, כלומר קבורת קרקע, אם לא כן היה במשמע שלא יהא מצוה אלא שיהא מעבירין מכנגד פני הרואין, וזה מבואר כמו שאמרו בסמוך אימא דעבוד ליה ארגו, [נמשע דלולי קרא דמלמד על מצות קבורה הו"א דסגי בקבורה בתוך ארגו שלא בתוך הקרקע], ואע"ג דאמרין לרב חמא תקברנו לא משמע ליה [ולא פירש כפירש"י הנ"ל דלא משמע ליה קאי אשבור מלכא, אלא רב חמא גופיה נמי לא משמע ליה דרשא זו] לא קי"ל כותיה אלא כר' יוחנן דאמרה משום רשב"י. וא"כ אין אדם יוצא מידי חובת קבורה אלא בקבורת קרקע, ולא שתהא הקבורה ממש בקרקע שלא יצא ידי חובתו אם יקבור ארונו בקרקע, אלא הכונה בקבורת קרקע מפני שהיא תכלית הענין שאין לך גניזה גדולה ממנה, וכן היה מנהג התלמוד בקבורת הכוכין שהיו נותנין שם את המת כשהוא מונח בארון. אבל מפני שאמר הכותב כי עפר אתה ואל עפר תשוב ואמרו באגדה שהעפר הוא רפואתו, טוב לקיים בו קבורת קרקע ממש שלא בהפסק, וכן מנהגינו בגירונדי ובגלילותיה. ובהמשך הסוגיא (כד"ה למאי נ"מ) כתב הר"ן בתו"ד לבאר מה שאמרו, אי אמרת משום כפרה הא אמר לא בעינא כפרה, דהך כפרה דאמרין שקבורת הקרקע היא המכפרת חייו, משום שמטמינין אותו בתחתיות ארץ והיא הכנעה גדולה שבהיותו חי היה מושל על כל מיני בעלי חיים, עי"ש. הנה נתבאר מתוך דבריו דהספק היה כשאנו רוצה שיקברוהו בתחתיות ארץ, אבל ודאי דלא מיירי לענין שיניחוהו ללא קבורה כלל, וסבירא ליה דכיון דהדין קבורה בקרקע שחידש רבי יוחנן משמיה דרשב"י לא ידעין אלא מרמז שדרשו מיתוריה דתקברנו, על רמז זה אפשר לדרוש טעמא דקרא, וכל דאמר לא בעינא, לא כייפינן ליה למיעבד ליה כפרה. ודברי רבינו בשם הר"ן היינו ע"פ מה שיוצא לן מדברי הר"ן.

והנה לדעת הר"ן יש לומר דאחר שקברוהו פעם אחת בעפר והי' לי' כפרה לר' אשי כ' מכי חזי צערא דקברא פורתא, שוב ליכא מצות קבורה בקרקע לפי צד זה דהחיוב קבורה הוא רק משום כפרה, דהכי נקטינן הלכתא כרב אשי, עי' בתו' מ"ו ע"ב (ד"ה קבורה) דהלכתא כותי' כ', ואף דהקבורה מדאורייתא כ' אך יש לומר דבארון סגי דהא טעם כפרה אזדא לי' כט.

אך יש לישדי ביה נרגא דהא הגמ' הוי מצי למימר נפקא מינה זול, ובגמ' לא מצאו נפקא מינה רק אם אמר לא בעינא דליקברוהו לההוא גברא, אלא על כרחך דקבור תקברנו משמע לי' אפילו מאה פעמים לא.

אך שוב קשה דלו יהי' הדין דאף מאה פעמים ואף אחר כפרה א"כ מאי בעיא להו אם משום כפרה, הא אף אם נקבר פ"א דשוב הי' לי' כפרה ג"כ צריך

כו. מימרא דרב אשי בסנהדרין מ"ז ע"ב, רב אשי אמר, אבילות מאימתי קא מתחלת מסתימת הגולל, כפרה מאימתי קא הויא מכי חזו צערא דקברא פורתא.

כז. בתוס' שם כתבו על מה שנתספק הש"ס אי קברא משום בזיונא או משום כפרה, דעל כרחך איכא כפרה, כדאמר רב אשי, אלא כונת הש"ס, דאפילו אי איכא בזיונא וכפרה מבעי ליה הי עיקר, עי"ש משמע דנקטינן הלכתא כותיה דרב אשי, דאי לאו הכי מאי קא מקשו מדרב אשי על סתמא דש"ס.

כח. ומחיוב קבורה דאורייתא אינו נפטר גם לאחר שכבר נקבר פעם אחת, דהא לא דרשינן טעמא דקרא.

כט. ונמצא לפי"ז בנידו"ד דנקברו בארונות, ועתה בשעת פינוי לא הוציאו אותם מארונותיהם, ונמצא דאי משום עיקר דין קבורה מה"ת, כל עוד שלא הוציאוהו מהארון עדיין לא נפקע ממנו שם קבורה, וא"כ כל שמעביר הארון ממקום למקום אפשר דבכל אופן גם בארון של עץ ליכא דיני אבילות כיון דלא חל עליו דין קבורה מחדש.

ל. בספיקת הש"ס אי קבורה משום בזיונא או משום כפרה, וקאמר הש"ס נפק"מ באמר לא בעינא דליקברוהו להאי גברא, ולכאורה לפי מה שחידש עתה דמשום כפרה לא יתחייב שום בקבורה בקרקע לאחר שכבר נקבר פעם אחת, א"כ איכא עוד נפ"מ אי משום כפרה או משום בזיונא, דאילו הוי משום בזיונא אין הבדל בין לא נקבר עדיין או שכבר נקבר פעם אחת.

לא. ולכן פשיטא ליה להש"ס דאפילו נקבר פעם אחת, מ"מ איכא חיוב קבורה בקרקע, דממקרא דילפינן מניה רמז לחיוב קבורה בקרקע דרשינן נמי דקבור תקברנו אפילו מאה פעמים, ולכן לא שייך לומר נפק"מ בין טעמא דבזיונא לבין טעמא דכפרה, לענין אם כבר נקבר פ"א, כיון דמקרא מלא הוא דגם כשכבר נקבר פ"א איכא חיוב קבורה בקרקע.

קבורה, א"כ מוכח דטעם חיוב קבורה בקרקע משום בזיוני דהא כפרה הוי ליה מכי חזי צערא דקברא פורתא, ודוחק לומר דאליבא דרב אדא בר אהבה לב מיבעי' אזלי.

אך יש לומר כמו שאמרנו לעיל דרך להצניעו משום קללת כו' אף אח"כ מחויבים, אבל בקרקע רק פעם א' לג', ואדרבא מאיבעיא גופא נשמע זאת לד', וסברת הר"ן בתקפוליה. ואף לדעת הרמב"ן לו יש לומר כן.

ג. בסנהדרין מ"ז ע"ב משמע דרב אדא ב"א לית ליה הא דאמר רב אשי דכפרה מכי חזי צערא דקברא פורתא, דהקשה שם ראב"א מהא דתנן דהרוגי ב"ד לא היו מתאבלין אלא אוונגין, שאין אנינות אלא בלב, ואי נימא דמשעת קבורה הוי ליה כפרה, מדוע לא ליאבלו, ועל כרחך דעדיין לא נתכפרו ע"י הקבורה, ואהא קאתי רב אשי לתרץ דנהי דליכא כפרה מיד בשעת קבורה אבל מכי חזי צערא דקברא פורתא הוי ליה כפרה, משמע דראב"א דהקשה לית ליה תירוצא דרב אשי, אלא כל זמן דמונח בקבר מתכפר טפי, עי"ש, ולפי"ז יתבאר מאי דמצדד הש"ס דקבורה בקרקע משום כפרה ואפילו מאה פעמים, ונלכאורה מדברי התוס' ד"ה קבורה הנ"ל (ציון כ"ו) משמע דספיקת הש"ס אתיא נמי אליבא דרב אשי, ודו"ק.

ג. השתא הדר ביה רבינו וקאמר דאפשר דאפילו אי טעם קבורה משום בזיוני מ"מ בפעם אחת סגי ליה בקבורה בקרקע, אבל לאחר שנקבר פ"א, ליכא עוד חיוב קבורה בקרקע, ולפי"ז יובן מדוע לא קאמר הש"ס נפק"מ בין טעם דבזיוני לבין טעם דכפרה לענין אם כבר נקבר פ"א, דכיון שכבר נקבר פ"א בודאי ליכא עוד חיוב קבורה. דאע"פ דאיכא חיוב קבורה אפילו מאה פעמים היינו דוקא לענין שיהא מחויב להצניעו בארון וכמש"כ הר"ן הנ"ל (ציון כ"ד), וס"ל לרבינו דהחיוב להצניעו בארון היינו מחמת המקרא דקללת אלקים תלוי עליו.

ד. דאי לאו הכי אלא נימא דעכ"פ טעמא דבזיוני איכא גם לאחר שנקבר פ"א, א"כ הדרא קושיא לדוכתא מדוע לא קאמר נפק"מ בין ב' הטעמים לאחר שכבר נקבר פ"א, כיון דטעמא דכפרה בודאי ליתא לאחר שכבר נקבר פ"א כנ"ל, וע"כ דגם אי הטעם משום בזיוני בכל אופן ליכא חיוב קבורה לאחר שכבר נקבר פ"א.

ה. דכל עוד שלא הוציאוהו מהארון עדיין לא חל עליו חיוב קבורה מחדש, וא"כ אין בו משום ליקוט עצמות.

ו. רבינו מדייק מדברי הרמב"ן בספר תורת האדם (ענין הקבורה אות כט) דלא ס"ל ככל מש"כ הר"ן הנ"ל (ציון כ"ד) לחלק בין להצניעו בארון ובין קבורה בקרקע, אלא קבורה בארגז לאו קבורה היא כלל, והא לך לשון הרמב"ן שם, בגמר הדין (סנהדרין מ"ו ע"ב) א"ר יוחנן משום רשב"י רמז לקבורה מן התורה מנין ת"ל כי קבור תקברנו מכאן רמז לקבורה מה"ת פ"י קבורה בקרקע קאמר, ולהאי לישנא מלין את מתו ממש דעובר בל"ת דגמר מתלוי גופא [דהיינו ממקרא זה דקבור תקברנו שנאמר לענין תלוי], ורביא דתקברנו לקבורת קרקע אתי, והתם

ומעתה יש לומר דמש"ס דילן יש ללמוד דמעביר ארון ממקום למקום אין חילוק בין ארון של עץ לארון של אבן בכל ענין חשוב כקבור, ואפשר דיהי' תלוי בין גירסתנו לבין גירסת הערוך (ערך ארגז) לז' דגרסתנו היא וליעבד ליי' ארון יש לומר אבן, אבל לגירסת הערוך בשם רב האי גאון לח ארגז, יש לומר דאף עץ סגי.

ד) והנה לתירוצו של מרן הקדוש בעל דברי חיים (יו"ד סי' ס"ד) לט דאיבעי' הוא דהיכא דמפרש בקרא הטעם לכו"ע דרשינן, א"כ כאן דכתיב כי קללת

א"ל שבור מלכא לרב חמא קבורה מדאורייתא מנא לכו, אישתיק ולא א"ל ולא מודי, אמר רב חמא בר יעקב אימסר עלמא בידא דטפשא איבעיא ליה למימר כי קבור, ודחינן דעביד ליה ארגז, לימא ליה תקברנו, לא משמע ליה לשבור מלכא, [כפירש"י הג"ל (ציון כ"א) דרק שבור מלכא לא יבין זאת, אבל רב חמא עצמו ודאי לא פליג א"ר יוחנן ודריש לה] אלמא ארגז לאו קבורה הוא, נמצינו למדין שהעושה ארון למת ומניחו בבית הקברות אינה קבורה, ובכלל מלין את מתו הוא ועובר עליו. ועי"ע שם עוד בדברי הרמב"ן בביאור ספיקת הש"ס אי חיוב קבורה משום בזיוני או משום כפרה, וכתב דכיון דלא איפשיטא נקטינן ספק איסורא לחומרא. משמע דלא נחית לחלק בין קבורה בארון לבין קבורה בקרקע, אלא כל שלא נקבר בקרקע לאו קבורה היא כלל.

ולכאורה לפי דברי הרמב"ן מנ"ל לחלק דלאחר שנקבר פ"א יהא רק חיוב להצניעו בארון, ללא קבורה בקרקע, אבל מאחר והוכיח רבינו מספיקת הש"ס דלאחר שנקבר פ"א דליכא משום כפרה, גם משום בזיוני ליכא, א"כ בהכרח צ"ל דהחיוב קבורה לאחר שכבר נקבר פ"א הוא רק מלידת דקללת אלקים, וסגי בקבורה בארון גם להרמב"ן.

לז. בתירוץ הש"ס סנהדרין מ"ו (מובא לעיל ציון כ"א) דלכן לא דרשינן חיוב קבורה מקרא דכי קבור, דממקרא זה דרשינן דליעבד ליה 'ארון', וגי' הערוך (מצוין על הגליון) דליעבד ליה ארגז, וס"ל לרבינו דארון אפשר לומר בארון של אבן דוקא, אבל לפי גי' הערוך דגריס ארגז מוכח דאפילו בארון של עץ סגי לה, ואע"פ דדרשינן מקרא רמז לקבורה בקרקע, היינו דוקא בפעם ראשונה, אבל לאחר שנקבר פעם אחת, תו ליכא חיוב קבורה כל שהעבירו הארון ממקום למקום.

לח. עי' בהערוך שם דהגירסא ארגז כן היה בספרי הש"ס לפנינו, ולא הביא בשם רב האי גאון אלא לפרש דברי הגמ' באופ"א, עי"ש ודו"ק.

לט. עי"ש שהוקשה לו כנ"ל היכי מסתפק הש"ס טעמא דחיוב קבורה משום בזיוני או משום כפרה, וקאמר נפ"מ בדאמר לא בעינא למיקברה, הא אנו לא דרשינן טעמא דקרא.

אלקים תלוי, איבעיא להו פשט בהטעם, אם הטעם משום בזיוני כברייתא מ דאדם שנברא בצלם אלקים אין ראוי להתבזות, או משום כפרה כפירוש המשנה מא היינו שחטא לד' ומשום הכי צריך כפרה.

והנה לתירוצו מב שפיר י"ל דלאחר שהי' לו כפרה כדעת רב אשי שפיר סגי בקבורה בארון.

והנה י"ל דרב אחא (ור' מונא) [ור' יוסי] בירושלמי מג פליגי אם עץ כיון דעשוי להרקב לא חשיב כקבור ויש בזיוני מד, ולדעת ר' יוסי אין נחשב מה שעתידי להיות רקב דמשום הכי גם עכשיו לא יהא נחשב כקבור כיון שאין בזיון עתה.

מ. דבסנהדרין מ"ו (ע"ב) תניא אמר ר"מ משלו משל למה הדבר דומה, לשני אחים תאומים בעיר אחת, אחד מינוהו מלך ואחד יצא לליסטיות, צוה המלך ותלאוהו, כל הרואה אותו אומר המלך תלוי, צוה המלך והורידוהו, ואע"פ שפירוש זה שייך לענין הרוגי ב"ד, מ"מ גם בשאר מתים מתפרש המקרא דקללת אלקים היינו צלם אלקים אשר בו נברא האדם, ולכן אין ראוי להתבזות, עי"ש.

מא. בסנהדרין שם (ע"א) במתניתין תנן, ואם לן עובר בל"ת שנאמר לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו כי קללת אלקים תלוי וגו', כלומר מפני מה זה תלוי מפני שבירך את השם, ונמצא שם שמים מתחלל, ואע"פ שפירוש זה שייך בהרוגי ב"ד, מ"מ מפרש הדברי חיים שם דמאחר ואדם אין צריך בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וכל אדם צריך כפרה, ולכן אסור להלינו, וכמו שפירש התנא במתני' הא דכתיב כי קללת אלקים, הכונה על המעשה עבירה שעבר, כמו"כ מתפרש עפ"י בכל המתים לענין שצריך כפרה.

מב. אפשר כונת רבינו דלפי מש"כ הד"ח נמצא דספיקת הש"ס איירי לענין עיקר מצות קבורה, ואעפ"כ אמרו דאפשר טעמא משום כפרה, וא"כ לרב אשי מכי חזי צערא דקברא פורתא הוי ליה כפרה, לא יצטרכו לקברו עוד, וע"ז כתב רבינו דאפשר גם לפי מש"כ הדברי חיים מ"מ טעון קבורה, אלא דסגי בקבורה בארון, ודו"ק.

מג. המובא לעיל (ציון ד') דנחלקו בדין המעביר ארון ממקום למקום אם יש בו משום ליקוט עצמות, דלר' אחא דוקא בארון שיש אין בו משום ליקוט עצמות, אבל בארון של עץ יש בו משום ליקוט עצמות, ולר' יוסי אף בארון של עץ אין בו משום ליקוט עצמות.

מד. נראה שנתכוין רבינו לבאר בזה ע"פ מש"כ להוכיח מהש"ס בבלי דלאחר שנקבר פ"א תו ליכא חיוב קבורה בקרקע וסגי בקבורה בארון, וכיון שלא הוציאוהו מהארון לא חל עליו כלל דין ליקוט עצמות, שהרי לא נתחייב בקבורה מחדש, לכן כתב רבינו דמ"מ אפשר דנחלקו בהא גופא אי קבור בארון של עץ נחשב כקבור כיון דעתידי להרקב, ואי לא חשיב כקבור, אע"פ שכבר נקבר בקרקע פ"א, אבל מ"מ עכשיו כשהוציאוהו מקברו נתחייב בקבורה,

ה) **אולם** לדעת החות יאיר בתשובות סי' קלט דמה שכתב הרמב"ן דלא סגי בארון אין כונתו מקבור תקברנו כפל לשון, רק דס"ל דאיצטריך לשאר מתים מה, דמלת קבור אין במשמע רק קבורה בארץ מי, וא"כ דכי קבור תקברנו הפירוש אפילו מאה פעמים דרשינן לי, שוב אף מעביר בארון של אבן למר לא סגי, דהא כיון שמחויבים קבורה, וקבורה אין רק בקרקע וכ"ז שאין נקבר בקרקע איכא בזיוני מי. אך לפי"ז קושיתנו נתעוררה שוב, דלו יהא כן הי' לי לגמרא למימר נפקא מינה זו, דהא אם משום כפרה כיון דנקבר פ"א שוב אין משום כפרה, וצ"ע.

ועי' ברדב"ז ח"א שיי"א מח"ב תש"פ מט בענין זה. ובחכם צבי סי' נ' מבואר דבארון סגור ומסוגר אין בו משום ניוול.

דמה שנשאר לעת עתה בארון של עץ אינו מתקיים כלל דין קבורה בזה, וא"כ יש בו משום ליקוט עצמות, ודו"ק.

מה. דלא נימא דדוקא הרוגי ב"ד הנתלין נאמר מצוה זו, אבל שאר מתים מנ"ל, וע"ז אתיא קרא דתקברנו לרבות שאר מתים.

מו. ומה שאמרו הש"ס דקבור משמע דליעבד ליה ארון, לא ר"ל דבאמת כך הוא במשמע, רק גם כן הוא תשובה על מה שרב אחא לא אמר כן למטרוניתא, אבל לפי האמת נתינת המת בארון לא מקרי קבורה כלל, וממילת קבור נדרש דין קבורה בקרקע.

מוז. דבשלמא אי דרשינן קבור לענין קבורה בארון ותקברנו לענין קבורה בקרקע, אפשר לחלק ולומר דלאחר שנקבר פ"א תו לא בעינן קבורה בקרקע אבל עכ"פ קבורה בארון בעי אפילו מאה פעמים, אבל כיון דגם מה שנאמר קבור נדרש לענין קבורה בקרקע, וע"ז דרשינן מקרא דתקברנו דאפילו מאה פעמים, א"כ בהכרח צ"ל דגם משום בזיוני בעינן קבורה בקרקע והמעביר ארון אפילו של אבן ממקום למקום דמתחייב בדין קבורה, שפיר יש לו דין ליקוט עצמות.

מח. דס"ל דלא ילפינן מהרוגי ב"ד על שאר מתים אלא לענין הלאו דבל תלין ולא לענין עשה דקבור תקברנו.

מז. עמד שם על הקושיא הנ"ל איך קאמר הש"ס דאי משום כפרה כי אמר לא בעינא למיקבריה לההוא גברא לא קברינן ליה, הא טעון קבורה עכ"פ. ותירץ דאי משום כפרה ואמר לא תקברוניה קוברין אותו ואין לו כפרה, כיון שהוא לא רצה בה, וכן הוא מדייק מדברי רש"י שם, עי"ש.

נ. החכ"צ מבאר שם מדוע הוצרך הב"י לומר טעם איסור פיגוי המת משום חרדת הדין ולא קאמר טעמא דניוול המוזכר בש"ס ב"ב קנ"ד, משום דבא ליתן טעם מדוע אסור לפנות

(ו) **עוד** נ"ל שהנדון הנ"ל אם לקוט עצמות הוא רק אחר עיכול בשר כמבואר בירושלמי הנ"ל או כדעת הש"ך נא תלוי בפלוגתת רב אדא בר אהבה ורב אשי סנהדרין מז: אימתי הוי הכפרה נב, אם אחר עיכול הבשר נג ודייק מהמשנה נתעכל הבשר מלקטין העצמות, וזה היתה מנהגם יד שהיו קוברין במהמורות כדי שמהר יתעכל ואח"כ לקטו העצמות נה.

אבל לרב אשי דמכי חזי צערא דקברא פורתא הוי כפרה, ומה שצריכין במתניתין עיכול בשר משום דלא אפשר ר"ל משום דנבקע כריסו ומסריח והוי ניוול, וא"כ שפיר יש דין ליקוט העצמות תיכף, או אפשר דאדרבה צער גדול לראות בניוולו.

גם כשמפנהו בארון סגור דליכא משום ניוול, עי"ש. ויל"ד מה כונת רבינו בהעתיקו דברי החכ"צ לכאן, אם לא להסתייע בזה למש"כ לעיל דגם משום בזיוני ליכא כל שלא הוציאו מהארון.

נא. כאן חוזר רבינו לדבריו הראשונים (אות א' - ב'), דהמראה פנים מדייק מדברי הירושלמי דליכא דין ליקוט עצמות אלא במלקט עצמות לאחר שנתעכל הבשר, והש"ך ס"ל דאפילו המעביר מת ממקום למקום יש בו משום ליקוט עצמות.

נב. עי' לעיל (ציון לב) קושית רב אדא בר אהבה מדוע הרוגי ב"ד אין מתאבלין עליהן, ע"כ דאין להם כפרה בקבורה גרידא, ותירץ הש"ס שם דבעינן נמי עיכול בשר, דיקא נמי דקתני מלקטין את העצמות וקוברין אותן במקומות שמע מינה, ורב אשי אמר כפרה מאימתי קא הויא מכי חזי צערא דקברא פורתא.

נג. משמע דדעת ראב"א הוא דכפרה הוי משנתעכל הבשר, אבל לפי השו"ט דהש"ס משמע דלראב"א אפילו לאחר עיכול הבשר עדיין ליכא כפרה, דהש"ס הוא דקמשני הכי על קושיתו, ועי'.

נד. עי' לעיל (ציון יא) דמנהג זה מובא שם בשם הירושלמי.

נה. ולדעה זו אפשר דכמו ליכא כפרה עד לאחר שנתעכל הבשר כמו"כ ליכא דין ליקוט עצמות אלא לאחר שנתעכל הבשר.